

kratkim crtama prikazuje poimanje rada kroz povijest kao kazne. No, ako se pojam kazne ispravno shvaća, da se njome pomoću patnje potpuno vraća dobru, onda kazna ima pozitivno značenje. Stoga fizički rad postaje duhovnim središtem u dobro uređenom društvu.

U sedmom eseju, naslovljenom »O ukidanju političkih stranaka«, Weil prokazuje pogubnu logiku funkcioniranja stranaka stvaranjem kolektivne strasti, vršenjem kolektivnog pritiska na mišljenje svojih članova i težnjom k neograničenom širenju, što znači da su one od samog početka totalitarne. Na taj se način izvrće smisao stranaka, demokracije i vlasti, jer umjesto da budu sredstvo postizanja dobra i pravde, one teže k samoodržanju i postaju svrha samima sebi. Weil odbacuje subjektivističko vladanje i govorenje, te potiče na prihvaćanje istine, dobra i pravde kao jedinog cilja kojeg bi trebalo postići.

Postoje, ističe Weil u osmom eseju »Potrebe duše«, obveze prema duhovnoj dimenziji čovjeka koje se nužno treba izvršiti, da čovjek ne bi bio živim mrtvacem. Iako ih pozitivno pravo priznaje, ipak ih ne može utemeljiti. Weil stoga upućuje na istinsku osnovu čovjekovih potreba – koje ne treba zamijeniti s pukim željama, hirovima, maštarijama ili porocima – a to je područje koje se nalazi izvan ovog svijeta. Vječno i bezuvjetno ono je što obvezuje na ostvarivanje potreba ljudske duše i tijela u ovozemaljskoj stvarnosti. »Osoba i sveto« naslov je devetog eseja, u kojemu se analizira odnos pojmova osobe i prava s jedne strane te cjelovita čovjeka i pravde s druge strane. Pojam prava, izvorno rimski, usko je vezan uz pojam osobnih prava, a ni jedan ni drugi ne rješavaju čovjekov krik zbog učinjenog mu zla. Nasuprot tome, Grci poznaju pojam pravde koji se ne iscrpljuje nekim zakonom, nego vrijedi uvijek i neopozivo upućujući nas na dimenziju nadnaravnog. Društvo koje funkcionira u duhu istine, pravde i ljubavi sposobno je primjereno odgovoriti na spomenuti čovjekov krik pružajući mu istinsko dobro. Desetim esejom, naslovljenom »Borimo li se za pravdu?«, Weil dovodi u usku vezu pravdu i ljubav odstranjujući na taj način poimanje prve kao stege, a druge kao niskog poriva. Za pravdu je potreban »ludi ljubavni zanos« kojim se postiže međusobno suglašavanje, a što je cilj pravde. Weil konstatira da u ljudima, nažalost, nema dovoljno toga ljubavnog zanosa, ali zato on postoji u Božjem odnosu prema čovjeku. Završni dio, pod naslovom »Iz bilježnica«, sastoji se od njezinih odabranih misli o ljubavi, zlu, čistećenju ateizmu, smislu svijeta i ljepoti.

Knjigu *Sloboda i tlačenje i drugi eseji* autorice Simone Weil najviše obilježava njezin esejistički pristup obrađivanju navedenih tema, a manje njihovo strogo sustavno izlaganje. Weil je pokušala analizirati tragična zbivanja svo-

jeg doba i ponuditi viziju rješavanja tadašnjih problema. Unatoč mističnim doživljajima, koji izmiču racionalnoj provjeri, u spisima ostaje vjerna svojoj cjeloživotnoj zauzetosti za radnika i radnička pitanja; stoga će nadnaravno također poslužiti za osnovu osmišljavanja svrhovita načina rada, pri čemu je uvelike uočljiv platonistički potporan obilježen kršćanskim elementima. Zbog stila pisanja bit će u prvi mah naizgled razumljiva i vjerojatno privlačna širem čitateljstvu, no nije na odmet preporučiti baš zbog nekih nejasnoća, koje možda proizlaze i iz esejističkog stila, dublje proučavanje i provjeru izrečenih tvrdnji – pa će tako, primjerice, prenatravan individualizam i utopijski pristup stvarnosti čitatelj s pravom dovesti u pitanje. Ipak, njezina je nakana bila iskrena, a to je utemeljenje smisla života u nadnaravnoj i objektivno postojećoj istini i dobru. No, je li u tom pothvatu Weil uistinu uspjela, neka budući čitatelj oprezno prosudi.

Ante Jonjić

Immanuel Kant

Kritika čistoga uma

Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2021.,
prev. Viktor Sonnenfeld

Kritika praktičkoga uma

Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2022.,
prev. Viktor Sonnenfeld

Kritika moći suđenja

Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2022.,
prev. Viktor Sonnenfeld

Godine 2024. navršavaju se puna tri stoljeća od rođenja (a i 220 godina od smrti) Immanuela Kanta. Već je i to razlog što vrijedi pohvaliti pothvat zagrebačkog izdavača Jesenski i Turk koji se sastoji u obnovljenom izdanju njegovih triju kritika u – danas već kanonskom – prijevodu Viktora Sonnenfelda na hrvatski jezik, dakle, onih djela što bez ikakve sumnje čine središnji moment Kantova opusa. Immanuel Kant posljednji je filozof o čijoj važnosti nema nikakva spora u današnjoj filo-

zofiji. To, dakako, ne znači da se pozicije što ih je on elaborirao ne dovode u sumnju, a nerijetko i žestoko osporavaju. No, preko Kanta nijedna relevantna orijentacija u postkantovskim filozofijskim orijentacijama i školama ne prelazi prešućivanjem: primjerice, Hegel, jedan od nedvojbeno najutjecajnijih Kantovih kritičkih nastavljača, već odavno važi među zagovornicima nekih pravaca analitičke filozofije – i ne samo nje! – kao autor na kojega ne bi trebalo trošiti riječi, a pogotovo ne bi vrijedilo iznalaziti argumente usmjerene na opovrgavanje njegove filozofije. Za razliku od toga, značajan dio neotomističke filozofije oblikovan je upravo na temelju osporavanja i opovrgavanja Kantova napuštanja obzorja klasične metafizike. Opovrgavaju ga i analitičari, ali ne pomoću prešućivanja ili olakoga etiketiranja.

Prva od kritika nosi naslov *Kritika čistog uma*. Kant nije prvi mislilac koji je osporio mogućnost spekulativno izvedenog odgovora na tzv. zadnja pitanja. Dugačka je linija skepticizma, no Kant nije skeptik, već mislilac koji je svojim transcendentnim idealizmom obilježnim uvidom u granice naše spoznaje (ono što možemo spoznati su tek pojave, dostupne u obliku osjetilnih intuicija) opovrgnuo klasičnu metafiziku (»transcendentalni realizam«), uključujući posebice njezine novovjekovne inačice, empirizam i racionalizam. Pokušaji da se ideje oblikovane umskim zaključivanjem (apriornim korištenjem uma) dokažu u njihovoj opstojnosti (što je u tradiciji bio posao tzv. specijalnih metafizika, racionalne psihologije, racionalne kozmologije i racionalne teologije) nužno se zapliću u antinomije, gdje se spekulativnim putem ne može razriješiti spor između međusobno suprotstavljene teze i antiteze: i teza i antiteza (u kontekstu novovjekovne filozofije prva svojstvena racionalizmu, a druga empirizmu) imaju podjednaku dokaznu snagu. Spor među njima, stoga, ne može završiti drugačije nego neriješeno. Odatle, međutim, ne slijedi skeptičko odustajanje od tematiziranja transcendentnih ideja, nego će ih Kant modificirati u regulativne ideje. Ono što ne može teorijski um, moguće je praktičkom umu. Već se uslijed toga nadaje nužnost da se tri Kantove kritike tumače kao dijelovi jedne organske cjeline.

Kantov kopernikanski obrat (ljudi kroz prirodu spoznaju sami sebe dajući prirodi svoj ljudski smisao i značenje), uspostavljanje primata subjekta naspram objekta, izazivao je dalekosežne sporove. Je li tim obratom Kant dao, kako bi to neki kritičari htjeli, odlučujući doprinos trijumfu novovjekovnog antropocentrizma, započetom Francisom Baconom i Renéom Descartesom? Potvrđan odgovor na to pitanje bio bi moguć tek ukoliko bi se koncept transcendentale apercepcije interpreti-

rao odvojeno od općeg konteksta triju kritika u kojemu se on uopće i oblikuje. No, ukoliko bi odricanje od antropocentrizma značilo povratak kozmocentrizmu ili pak teocentrizmu, utoliko bi se ipak moglo naći argumenata da se *Kritika čistog uma* (ako ne i Kantova filozofija u cjelini) etiketira kao izraz antropocentrizma, a ta bi se etiketa dala opovrgnuti njegovim razaranjem legitimnosti racionalne psihologije, koje, uz ostalo, onemogućuje metafizičko hipostaziranje čovjeka (bez čega se antropocentrizam u stroгом smislu riječ ni ne bi mogao uspostaviti).

Kantova druga *Kritika*, koja je trebala biti tek dodatak na *Kritiku čistoga uma*, ali je uslijed reakcija na prvu *Kritiku* uzrokovala proširenu raspravu rezultirajući zasebnim djelom (ista stvar dogodila se s trećom *Kritikom*), postala je u stoljeću obilježenom mehanicizmom i kauzalizmom – čemu su najснаžnije kumovali Hobbes i Newton – nevjerovatno važna u namjeri i ishodu Kantova poduhvata. Shvativši, s jedne strane, da kauzalizam prirodnoga svijeta znači izostanak prostora za postojanje slobode, što uzrokuje nepostojanje slobodne volje, a time i nepostojanje moralnoga djelovanja, dužnost i odgovornosti uopće, vodeći prema tomu da kauzalistički ishod u cijelosti dovodi u pitanje i smisao kršćanstva u čijoj je tradiciji Kant djelovao na duboko osobnoj razini, a s druge strane, da unatoč tome u takvome kozmosu postoji unutarnja svijest o slobodi i zov moralne dužnosti, Kant je s osloncem u teorijskim postignućima prve *Kritike* poduzeo argumentacijski izniman filozofijski poduhvat da bi demonstrirao kako je sloboda nužna i time spasio, s jedne strane, autentičnost čovjekove volje, a s druge strane, smisao kršćanstva i opstojnost kršćanskoga boga. Kada se Kantovo nastojanje u *Kritici praktičkoga uma* sagleda iz širega konteksta učinaka, u bitnom se radi o nastojanju da se obnovi povezanost znanstvene misli i religijske vjere te spasi temeljni, samorazumljivo pretpostavljen identitet čovjeka kao vrste bića koja vlada slobodom, osobnošću, razumom i voljom.

Većina se rasprava, naročito suvremenih, o Kantovoj drugoj *Kritici* uglavnom bavi Kantovom razradom dužnosti, moralnoga zakona, vrstama volja, čovjekovom konstituiranošću, hipotetičkim i kategoričkim imperativom, moralnim osjećajem, Kantovim ispitom teza i primjerima za razumijevanje moralnoga zakona, odnosno bivstvovanja i trebanja, te drugim teorijskim inovacijama odnosno originalnim detaljima koji se u djelu mogu pronaći, no fundamentalna važnost ove *Kritike* – izuzev Kantova utvrđivanja temeljnoga moralnoga zakona čistoga praktičkoga uma – jest način na koji Kant brani pojam slobode i nastoji pokazati da osim prirodnoga (tangibil-

noga) svijeta postoji natprirodni (intangibilni) svijet koji jedino možemo razumjeti kao svijet slobode. Bez toga svijeta, odnosno bez mogućnosti da sloboda jest, sva ljudska moralna nastojanja i svaka ideja o moralno ispravnom djelovanju pokazuju se kao iluzije uma koje imaju drastične posljedice po naše razumijevanje sveukupne stvarnosti i našega vlastitoga sudjelovanja u njoj. Rješenje koje Kant pronalazi i način na koji ustrojava argumentaciju u njegovu korist genijalno je i jedinstveno, istovremeno potpuno nezadovoljavajuće i savršeno logično, što ima dvostruki učinak. Najprije, iz konteksta onodobnoga vremena Kant uspijeva ponovno pronaći uporište za utvrđen čovjekov identitet i spašava dijalog između znanosti i religije. Potom, argumentaciju koju danas već možemo prepoznati kao problematičnom, uključujući i neke Kantove polazišne premise koje u deduktivnoj razradi daju odgovarajuće, ali sadržajno upitne konkluzije, poziva nas na težak izazov razrješavanja istoga problema metodom i konkluzijama koje bi se trebale razlikovati od Kantovih, a opet dokazivati da sloboda jest na kozmološkoj razini na kojoj je to napravio Kant. Iznimna je stvar što je učinak Kantove argumentacijske arhitektonike takav da uklanjanje jednoga elementa rezultira raspadom cijele teorije koju bismo trebali sačuvati ako želimo garantirati pojam slobode i time moralno djelovanje, što od nas traži ponovnu izgradnju bez oslonca u Kantu – a Kant kao oslonac upravo je zaštita od kauzalne prirode u kojoj slobodi nema mjesta. Utoliko, obnova izdanja druge Kantove *Kritike* važna je radi prilike da se popularizira proučavanje Kantove *Kritike praktičkoga uma* koja, premda zahtjevnja, naročito za nove čitatelje, pruža orijentacijsko uporište u razrješavanju jednoga od nekoliko zaista važnih, prvoklasnih tema u čovjekovu životu – slobode.

Nakon dviju kritika koje je napisao s ciljem opravdanja mogućnosti spoznaje u metafizičkom (prva) i etičkom (druga), treću kritiku Kant piše prvenstveno s ciljem iznalaženja mogućnosti spoznavanja u estetičkomu polju, a to ne znači ništa drugo do spoznaje u polju osjetilne zamjedbe. Ima ona za zadaću razriješiti do tada neriješen problem – mogućnost apriorne spoznaje u području koje, za razliku od metafizike i etike, mora očuvati osjetilni karakter kao preduvjet estetičkomu načinu prikazivanja. Svjestan teškoće koju estetički predmet nosi Kant nastoji i to područje filozofske spoznaje uvrstiti u jedinstven sistem svojega transcendentnog idealizma u kojemu svaka spoznajna regija ima apriorne uvjete spoznavanja. Ushićen pronalaskom takve apriorne mogućnosti sada i za estetičko spoznavanje, 1787. u pismu prijatelju Carlu Reinholdu Kant piše kako su sada tri moći

uma raspodijeljene u svim trima kritikama te da sada i područje treće ima svoju autonomnu moć spoznavanja *a priori*. A ona je omogućena središnjim pojmom studije – moći suđenja – pa se njegova kritika daje kao djelo u kojem će pored uma i razuma svojemumu sistemu Kant priključiti moć suđenja bez koje bi um i razum bili nepotpuni. Stoga je *Kritika moći suđenja* djelo koje nadilazi estetičko polje i fundira kao poveznica dviju ranije napisanih kritika.

Temelj Kantova razumijevanja suda ukusa, odnosno estetičkoga suda počiva u naporu da se uspostavi zakon kojim uopće možemo suditi u polju koje je subjektivno-osjetilno pa će sud ukusa transcendirati ugodu koja posreduje između spoznajnog subjekta i lijepog predmeta. Osjetilnost, odnosno iskustvo, u prvoj je kritici supsumirano pod razumske kategorije (čiste pojmove), u drugoj se moralni zakon gradi aprioristički prelazeći od maksima prema zakonima, a u trećoj se estetički sud lišava svega vezanoga uz ugodu kao manifestaciju iskustva. U sve tri kritike pretpostavlja se autonomija uma, odnosno volje, koja uspostavlja slobodnog subjekta koji spoznajom gradi svoj svijet. Kant će stoga u trećoj kritici dotada objektivne zakone ljepote podrediti njihovoj subjektivnoj uspostavi pa se tako pojam lijepoga mora uspostaviti iz čistog subjekta, odnosno lijepo će biti u samomu prosuđivanju i to bez posredovanja pojma, interesa i svrhe. Sud ukusa tako ne podliježe uvriježenoj i, prema Kantu pogrešno postavljenoj latinskoj maksimi prema kojoj se »o ukusima ne raspravlja« jer se to zapravo odnosi na pojam ugode o kojoj, jer je isključivo subjektivna i vezana uz osjetila, ne možemo raspravljati. No ukus je, poput moralnoga zakona (kategoričkoga imperativa) u drugoj kritici, poopćiv i onaj koji estetički sudi zahtijeva od drugih priznanje njegova suda pa je konsekvenca ta da se u ukusima mora raspravljati. *Kritika moći suđenja* donosi još mnoge novine te postavlja i druge važne odnose. Valja izdvojiti razlikovanje čiste od zavisne (adherentne) ljepote, odnosno valja razlikovati čistu i slobodnu ljepotu svijeta koja ne ovisi ni o čemu drugome, od čovjekove ljepote koja uključuje i ispravno, moralno djelovanje pa sud o njoj nije čist i slobodan. Zatim razliku između lijepoga, kojemu posreduje forma kao mjerilo, od uzvišenoga koje može biti besformno i ne ide ususret ugodi osjetila, već odbojnošću izaziva privlačenje koje nije uvjetovano ljepotom. Konačno, valja putem pojma genija razlikovati umjetničko od znanstvenog proizvođenja i to tako da se genij pojavljuje samo u umjetnosti koja počiva na neponovljivosti i nenormiranosti, od znanosti koja je postavljena tako da se njezini izumi mogu ponoviti i naučiti, u čemu se, prema Kantu, jedino u umjetnosti posve ostvaruje duh slobodnoga

spontaniteta koji svjedoči o tomu da genij ne proizvodi prema pravilima, ali da putem njega priroda umjetnosti tek daje pravilo. *Kritika moći suđenja* nije samo usustavila dotadašnje estetičke rasprave, već je omogućila estetičkomu načinu spoznavanja i time estetici kao filozofijskog disciplini posve autonomno područje djelovanja koje u odnosu na spekulativnu filozofiju nije imala, te je tako i danas ostala nezaobilazno referentno mjesto gotovo svih estetičkih rasprava.

U zaključku ističemo da je ovaj sažeti prikaz priređen kao podsjetnik na snagu Kantovih dosega uoči obljetnice putem čijeg se obilježavanja otvara prostor za obnovu intenzivnijega proučavanja, na našim prostorima začudno zapostavljenoga, istinskoga velikana znanstvene misli. Namjerno smo spomenuli tek neke od osnovnih i gorućih momenata Kantovih triju *Kritika* bez obrade najstimulativnijih Kantovih invencija, zato što, s jedne strane, Kantov pisani doprinos premašuje stručno zanimanje i daje uporišta za životnu orijentaciju, a s druge strane, zato što su Kantove *Kritike* još uvijek znanstveno relevantne i stalno pružaju uporišta za rješavanje novih problema. Ukratko: Kanta treba čitati.

Lino Veljak

Goran Sunajko

Luka Perušić